

BİBLİOMETRİYANIN TƏRİFLƏRİ

Aygün Hacıyeva,

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun doktorantı,
Azərbaycan Milli Kitabxanasının kitabxanasünaşlıq elmi tədqiqat şöbəsinin müdiri

E-mail: aygun_haciyeva_87@mail.ru

Bibliometriya (yun. *biblion* – kitab + *metria* – ölçürəm) – informasiyanın sənədə mübadiləsi ilə əlaqədar kitabxana, bibliografiya, informasiya və digər fəaliyyət növlərində kütləvi halların curuluşunu, qarşılıqlı əlaqəsini və dinamikasını kəmiyyət metodları ilə öyrənan fəndir. Bibliometriyanın meydana gəlməsi dərkətmə prosesinin riyaziləşdirilməsi elmi ənənələri ilə bağlı olmuşdur. Şifahi təhlildən kəmiyyət təhlilinə keçid sənədlərin artması, oxucu sorğuları və kitabxana fondlarının tərkibinin mürəkkəbləşməsi, kitabxana sistemlərinin dinamik inkişafı ilə əlaqədardır (1, sah. 174).

Bibliometriya tədqiq edilən sahələrin inkişaf qanunauyğunluqlarını və quruluşu, effektivliyi haqqında məlumatların əldə olunması məqsədilə formalaşdırılmış üsulların köməyi ilə ilkin və təkrar informasiya mənbələrinin kəmiyyət göstəricilərinin təhlili əsasında sənədlərin öyrənilməsi ilə məşğul olan elmi fəndir.

Bibliometriya hər cür statistika kimi təkca əlmşünaslığın inkişafı üçün deyil, həmçinin elmin idarə olunmasına işinə kömək, xüsusən də elmi tədqiqatların planlaşdırılması və proqnozlaşdırılması, dövlət tərəfindən elmi siyasətin yaradılması üçün vacibdir. Bibliometrik tədqiqatların tətbiqi əsası kimi məlumat və nəticələrin vizuallaşdırılması (cədvəllər, diaqramlar və qrafiklər) üçün kəmiyyət üsullarının işlənməsinə geniş imkan verən informasiya texnologiyaları çıxış edir.

Bibliometriya bütünlükdə nəşrlərin bibliografik məlumatlarının təhlilini əks etdirir. Müasir dövrdə bibliometriyanın müxtəlif təriflərinin çoxluğu kommunikasiyanın bütün aspektləri üçün riyazi model və metodların işlənməsinə və tətbiqinə gətirib çıxarmışdır (9).

Bibliometriyanın formalaşması bibliografik məlumat bazasının yarandığı dövrə təsadüf edir və informasiya texnologiyalarının inkişafı ilə bağlıdır. Bibliometriya və elmmetriya informetriya (saxlanılan və istifadə olunan informasiyanın kəmiyyət cəhətdən ölçülməsi qaydası predmetidir) anlayışının daha geniş əsas hissələridir.

Hazırda bibliometrik üsullar daha çox informasiya mədəniyyətinin inkişafında, təcrübə kitabxana işində – kitabxana fondunun nüvəsinin aşkar edilməsində, kitabxana-informasiya xidmətinin effektivliyinin tədqiqində, kitabxanasünaşlıq üzrə ədəbiyyatın köhnəliyinin qiymətləndirilməsində, kitabxana-bibliografik mətbuatın informasiya əhəmiyyətinin müəyyənəşdirilməsində, peşakar kitabxana-bibliografiya nəşrlərinə prioritet istiqamətlərin aşkarlanmasında daha çox tətbiq edilir (8, sah. 73–74).

Müxtəlif lüğət və ensiklopediyalarda bibliometriyaya müxtəlif təriflər verilir; məsələn:

– “Vikipediya” bibliometriya – kitabların, dövrü nəşrlərin və s.-nin öyrənilməsinə riyazi və statistik metodların tətbiqidir (2);

– xarici terminlər lüğəti: bibliometriya (*biblion* – kitab, *metron* – ölçü) – əsasən sənəd axınlarının kəmiyyət öyrənilməsi duran yeni elmi istiqamətdir; informasiya tendensiyalarının janr, növ və texnikasını öyrənən, elmi-texniki proqresi izləyir (7; 9);

– xarici terminlərin izahlı lüğəti: bibliometriya (*biblion* – kitab, *met-*

reo – ölçürəm) – biliyin bu və ya digər sahələrinin inkişaf proseslərinin elmi ədəbiyyatda əks olunmasının qanunauyğunluqlarını öyrənan elmi fəndir (11);

– “Yunan epistemologiyası və fəlsəfi ensiklopediyası”: bibliometriya (elmin *biblion* – kitab, *metron* – ölçü, *metreo* – ölçürəm) – yeni elmi istiqamət, termin kimi ilk dəfə ingilis alimi A.Priçard tərəfindən 1967-ci ildə müəyyənəşdirilmişdir. Bibliometriya riyazi və statistik üsulların tətbiqi ilə kitabların, dövrü mətbuatın və digər informasiya daşıyıcılarının, informasiya xarakterli materialların öyrənilməsidir (13);

– “Bibliografik elm və təcrübə – terminoloji lüğət”: bibliometriya – formalaşdırılmış üsulların köməyi ilə tədqiq olunan sahələrin inkişaf qanunauyğunluqları, strukturu, dinamikası və effektivliyi haqqında məlumatların əldə edilməsi məqsədilə sənədlərin ilkin və II növ informasiya mənbələrinin kəmiyyət təhlili əsasında öyrənilməsi ilə məşğul olan elmi fənn səviyyəsində təyin olunur (12).

İndi isə müxtəlif alimlərin bibliometriyaya verdiyi tərif və izahlara nəzarət yətirək.

Rusiyalı alim V.S.Lazarev yazırdı ki, bibliometriya – sosial-informasiya-kommunikasiya həlqəsi elmləri üçün ümumi olan və sənədlərin kəmiyyət tədqiqatlarının aparılması üçün istifadə edilən metodik kompleksdir. Onun fikrincə, bibliometriya sosial-informasiya-kommunikasiya həlqəsinin bütün elmlərinin metodologiyasının struktur hissəsi qismində çıxış edə bilər (5).

Rusiyalı alim O.M.Zusman elmi fəaliyyətin subyekt və obyektlərinin inkişafının müxtəlif parametrlərinin ölçülməsi məqsədilə sənəd axınlarının məntiqi-statistik təhlilini bibliometriya adlandırdı. O, bibliometrik tədqiqatları bibliografik tədqiqatların bir hissəsi hesab edir və bunu onların praktiki olaraq hər zaman bibliografik mənbələrin öyrənilməsinə əsaslanması ilə izah edirdi (4, sah. 104).

1962-ci ildə Reysinq öz əsəsində bibliometriyanın (hələ ki o vaxt da statistik bibliografiya adlandırılırdı) daha aydın izahını vermişdir: “Tarixi hərəkatın nümayişi, kitab və jurnalların milli və ya ümumi tədqiqatlarda istifadəsinin müəyyənəşdirilməsi və kitabların, jurnalların bir çox yerli yazılışlarda ümumi istifadəsinin müəyyən edilməsi üçün kitablara və dövrü nəşrlərə aid olan statistikanın toplanması və interpretasiyası...” (15).

M.Morales (Elmi və Texniki Sənədləşdirmə və İnformasiya İnstitutu, Havana, Kuba) hesab edirdi ki, bibliometriya – kitabxana işinin, bibliografiyanın obyektlərinin kəmiyyət qanunauyğunluqlarını kitabxanasünaşlığın, bibliografiyasünaşlığın məsələlərinin həlli məqsədilə öyrənan və təsvir edən və ya bibliografiyalar, çap əsərlərinin qanunauyğunluqları haqqında elmi fəndir (6).

Alman alimi D.Şmidmayer bibliometriyanı biliklərin qeydi və ötürülməsi üçün istifadə edilən sənədlərin hesablanması və kəmiyyətinin təhlili tədqiqatlarının istiqaməti, həmçinin kitabxanasünaşlıq və informatikadakı tədqiqatlarla statistik metodların tətbiqi kimi izah edir (16).

Digər bir alman alimi M.Boniçin fikrinə, bibliometriya – elmi və qeyri-elmi sənədlərin, kitabxana şəbəkələrinin öyrənilməsi üçün tətbiq edilən riyazi və statistik metodlar kompleksidir (14).

Polşalı alim B.Stefanyak hesab edirdi ki, bibliometriya yazılı şəkildə ötürülən informasiyanın çevrilmə proseslərinin öyrənilməsi zamanı kəmiyyət metodlarının tətbiqi ilə məşğul olur (10).

Bütün sadalanan fikirləri nəzərdən keçirərək belə bir nəticəyə gəlirik ki, ümumi götürüldükdə bibliometriya – riyazi və statistik üsulların tətbiqi ilə kitabların, dövrü mətbuatın və digər informasiya daşıyıcılarının, informasiya xarakterli materialların öyrənilməsidir.

Bu gün bibliometriya anlayışının daqiq izahı mövcud deyil. Nəzəri işlər sahəsinin meydana gəlməsinə baxmayaraq termin qeyri-müəyyən olaraq qalır və daşılaşdırılmaya ehtiyac duyur.

Kitabxanalarda bibliometrik tədqiqatlar alim-istifadəçilərin tematik informasiyalaşdırılması strategiyasının qurulması üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Sitat-təhlil üsulunun tətbiqi nəticəsində əldə edilmiş məlumatlar müəyyənlişdirilməyə imkan verir: informasiyanın köhnəlməsi sürətini, bu və ya digər elmi mövzu üzrə nəşrlərin əsas kütləsini, nəşrləri xüsusi elmi statusa malik olan və digər alimlərdə müvafiq maraq yaradan alimləri. Bu isə bibliometrik informasiyaya əsaslanan informasiya xidmətinin fəal inkişaf etdiyini göstərir. Lakin onun həyata keçirilməsi və daha keyfiyyətli səviyyəyə transferi, istifadəçilərinin çəxəlməsindən ötrü bibliometrik informasiyanın analitik işlənməsi üçün müasir informasiya məsələlərini həll etməyə imkan

verən müxtəlif metod və metodikaların imkanlarının ümumiləşdirilməsi vacibdir. Bunun üçün bibliometrik tədqiqatlara əsaslanan və kitabxanalarda informasiya xidməti ideologiyasından sistemli informasiya təminatına keçdi həyata keçirməyə imkan verən və elmi tədqiqat işlərini müşayiət edən informasiya təminatı alt sisteminin modelləşdirilməsi aktual məsələ hesab edilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, kitabxanalarda elmi fəaliyyətin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinə diferensial yanaşma vacibdir. Sənəd-informasiya axınının çoxsaylı tədqiq kitabxanaların işini ən aktual və effektiv səviyyədə qurmağa imkan verəcəkdir.

Kitabxanalarda elmi informasiyanın artan həcmi bibliometrik tədqiqatların həyata keçirilməsinə aktuallaşdırır. Onların həyata keçirilməsi isə xüsusi vəziyyətlər, yeni texnologiyalardan və informasiya resurslarından savadlı istifadəni tələb edir. Bibliometrik üsulların müasir texniki vasitələr və informasiya resursları ilə birləşməsi kitabxanalarla aparılan tədqiqatların imkanlarını genişləndirməyə, sənəd massivlərini strukturlaşdırmağa və onları artan axınında istiqamətlənməyə imkan verir. Bibliometrik üsulların tətbiqi perspektivləri yeni informasiya texnologiyalarının inkişafı və elmin informasiya müşayiətinin həyata keçirilməsi ilə bağlıdır.

Kitabxanalarda bibliometriyadan istifadə informasiya resurslarını məqsədyönlü formalaşdırmağa, tədqiq olunan istiqamətin vəziyyətinin obyektiv şəklini əldə etməyə, gələcəkdə daha yüksək səviyyədə iş planlaşdırılması və proqnozlaşdırılmasına imkan verəcəkdir. ♦

Ədəbiyyat:

1. Bibliometriya // Azərbaycan Kitabxana Ensiklopediyası. Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, M.Faxundzadə adına Milli Kitabxana. Bakı: "Zərdabi-nəşr", 2015, səh. 174
2. Bibliometriya (Elektronный ресурс). Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Библиометрия>
3. Гордунцова Г.Ф. Объект библиографической деятельности: восприятие, изучение, динамика // Российское библиографоведение: итоги и перспективы: сб. науч. ст. Москва, 2006.
4. Зусман О.М. Библиографические исследования науки / О.М.Зусман. СПб., 2000, 215 с.
5. Лазарев В.С. Библиометрия // Вопросы библиографоведения и библиотечного дела: межвед. сб. Минск, 1991, Вып. 12, с. 3–18.
6. Моралес М. Информетрия и ее значение / Моралес М. // Межд. форум по инф. и док., 1985, Т. 10, № 2, с. 16–21
7. Новый словарь иностранных слов. – byEdwART, 2009.
8. Пенькова О.В., Тютюнник В.М. Науковедение, наукометрия и их производные: Методы колич. оценки науч. деятельности: Монография. Тамбов. Изд-во МИНЦ, 2002, 176 с.
9. Редкина Н.С. Библиометрия: история и современность // Молодые в библиотечном деле, 2003, № 2, с. 76–86.
10. Словарь иностранных слов. Кумлев Н.Г., 2006.
11. Стефаняк Б. Библиометрические и наукометрические исследования польской научно-технической литературы с помощью баз данных капиталистических стран / Стефаняк Б. // НТИ. Сер. 1, 1983, № 8, с. 19–24.
12. Толковый словарь иностранных слов Л. П. Крысина. М.: Русский язык, 1998.
13. Фокеев В.А. Библиографическая наука и практика: терминологический словарь. СПб., 2008. 272 с.
14. Энциклопедия эпистемологии и философии науки. Гл. ред. Касавин И.Т. М.: "Канон+", РООИ. "Реабилитация", 2009, 1248 с.
15. Bonitz M. Scientometrie, Bibliometrie, Informetrie // Scientometrics, 1983, №4, p. 19–24.
16. Raising L.M. Statistical Bibliography in the Health Science // Bull. Med. Lib. Assoc., 1962, V. 50, № 3, p. 450–461.
17. Schmidmaier D. Application of bibliometrics in technical university libraries // Developing library effectiveness for next decade: Proceeding softhe 7th Meeting IATUL, Leuven, 1977, 16–21 May. Joeteburg, 1978, p. 129–135.

Резюме

В статье дана информация об описаниях библиометрии в справочных изданиях, а также отличающиеся пояснения разных ученых об этом термине.

Ключевые слова: библиометрия, поток документов, статистические методы, библиометрический анализ.

Summary

The article provides information about the definitions of bibliometry given in the publications, as well as different interpretations of individual scientists about this term. But today, despite the wide use of this new scientific direction in all branches of science there is not a clear explanation of this term.

Key words: bibliometrics, document flow, statistical methods, bibliometric analyzes.